

BOBUR G'AZALLARINI O'QITISHDA AUDIO-PEDAGOGIKA: IFODALI O'QISH VA INTONATSION TAHLILNI RIVOJLANTIRISH

Bazarova Dilnoz Bazarovna

Jizzax viloyati, Forish tuman texnikumi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18299659>

Annotatsiya: Bobur g'azallarini o'qitish jarayonida badiiy matnni anglash faqat mazmunni izohlash bilan cheklanmaydi: she'riy nutqning ohang, urg'u, pauza va temp kabi prosodik belgilari lirik ma'noning "eshitiladigan" qatlamini yaratadi. Audio-pedagogika deganda dars jarayoniga namunaviy ovoz yozuvlari va audiomateriallarni kiritish, tinglab tahlil qilish, o'quvchining o'z ijrosini yozib olish hamda reflektiv qayta tinglash orqali o'zini nazorat qilish amaliyoti tushuniladi. Ushbu tezisning maqsadi — Bobur g'azallarini o'rgatishda audio-pedagogika vositalari yordamida ifodali o'qish ko'nikmalarini mustahkamlash, intonatsion tahlilni dalillashga o'rgatish va badiiy talqinni chuqurlashtirishning metodik mexanizmlarini yoritishdir. Yondashuvda "tinglash–tahlil–ijro–qayta tinglash" sikli asosiy o'rin tutib, natijada o'quvchi intonatsion tanlovlarini matn mazmuni va badiiy vazifasi bilan asoslaydigan, o'z ijrosini ongli boshqaradigan ijrochiga yaqinlashadi.

Kalit so'zlar: Bobur g'azali, audio-pedagogika, ifodali o'qish, intonatsiya, prosodiya, aruz, badiiy talqin, nutq madaniyati.

Mumtoz she'riyatni o'qitishda eng ko'p uchraydigan muammo — yozma matn bilan og'zaki ijro orasidagi "bo'shliq"dir. Bobur g'azallarida qofiya va radif, tasviriy parallelizm, ichki ziddlik, lirik "men"ning ruhiy tebranishlari ko'pincha aynan intonatsion qurilish orqali ochiladi. O'quvchi misrani tekis ohangda o'qiganda semantik markazlar sezilmay qoladi, natijada baytdagi ziddiyatlar yassi talqin qilinadi va obrazlar tizimi sun'iy izohlanadi. Fonetika nuqtayi nazaridan intonatsiya nutqning mazmuniy qirralarini yoritishga xizmat qiladigan supersegment hodisa sifatida qaraladi; demak, intonatsion tahlil badiiy talqinning "qo'shimchasi" emas, uning ajralmas qismidir.

Bobur devonidagi g'azallar (matla, maqta, radif va aruziy ritm) o'quvchidan nafaqat lug'aviy tushunishni, balki ohangni his qilishni ham talab qiladi. Professional ijro yoki sifatli audio yozuv ritm, pauza va urg'u nuqtalarini eshitish orqali tezroq anglash imkonini beradi; shundan so'ng o'quvchi o'z ijrosini yozib, qayta tinglab tahlil qilish orqali xatolarini aniqlaydi. Bu jarayonda audio-pedagogika o'quvchini "o'qishdan" "ijro va talqin" bosqichiga olib o'tuvchi ko'prik vazifasini bajaradi.

Audio-pedagogik yondashuvni darsga joriy etishda aralash dizayn qo'llanadi: audio yozuvlar va kuzatuv protokoli asosidagi sifat tahlili, shuningdek mezonli rubrika va o'z-o'zini baholash orqali tavsifiy miqdoriy baholash uyg'unlashtiriladi. Mashg'ulotlar bosqichma-bosqich quriladi: avval o'qituvchi yoki professional ijrochi o'qigan g'azal tinglanadi; keyin matn bo'g'in, mantiqiy urg'u, pauza va intonatsion ko'tarilish-pasayish nuqtalari jihatidan izohlanadi; so'ng o'quvchi o'z ijrosini smartfon yoki kompyuterda yozib oladi; yakunda yozuv qayta tinglanib, o'quvchi va o'qituvchi birgalikda intonatsion qarorlarni matn ma'nosi bilan bog'lab tahlil qiladi.

Baholash rubrikasida intonatsion kontur mosligi, mantiqiy urg'u aniqligi, pauza madaniyati, tempo-ritm barqarorligi, artikulyatsiya va emotsional moslik indikatorlari izchil qo'llanadi. Audio yozuvlar bilan ishlashda etika masalasi ham muhim: rozilik olinadi, yozuvlar faqat ta'limiy maqsadda saqlanadi, shaxsiy ma'lumotlar oshkor qilinmaydi. Audio-pedagogika

vositalari matn tahlilini “faollashtirishi” uchun tinglash topshirig’i har safar aniq talqin vazifasiga bog’lanadi: masalan, baytdagi zidlikni intonatsiya bilan qanday ko’rsatish yoki radifning hissiy urg’usini qayerda kuchaytirish kerakligi kabi.

Audio-pedagogika qo’llangan mashg’ulotlarda o’quvchilarning ijro madaniyatida barqaror ijobiy siljishlar kuzatiladi. Eng avvalo, monotoniya kamayadi: o’quvchi misra ichidagi semantik markazni ajratib, mantiqiy urg’uni maqsadli qo’ya boshlaydi va baytdagi asosiy fikr tinglovchiga ravshanroq yetadi. Pauza madaniyati ham izchil shakllanadi: kompozitsion burilishlar, obrazlar almashinuvi yoki zidlik joylarida o’rinli to’xtam paydo bo’lib, talqin ma’no bo’laklariga “bo’linadi”. Shuningdek, aruziy ritmni sezish kuchaygani sari tempo tabiiy barqarorlashadi, shoshma-shosharlik yoki haddan tashqari cho’zish kamayadi. O’quvchi o’z yozuvini qayta tinglaganda talaffuz va urg’udagi xatolarni tezroq payqaydi, bu esa o’z-o’zini tuzatish ko’nikmasini kuchaytiradi.

Olingan natijalar ikki mexanizm bilan izohlanadi. Birinchi mexanizm — modelning mavjudligi: namunaviy audio ijro o’quvchi uchun ritm, pauza va urg’u bo’yicha mezon yaratadi, taqlid esa prosodik me’yorni his qilishga yordam beradi. Ikkinchi mexanizm — qayta aloqa intensivligi: yozib olish va qayta tinglash tashqi nazoratni ichki nazoratga aylantiradi, ya’ni o’quvchi o’z o’qishini ongli boshqaradi va asta-sekin o’zini “eshitadigan” ijrochiga aylanadi. Bu jarayon multimedia o’qitish yondashuvlarida ta’kidlanadigan “kanallar” tamoyiliga hamohang: matnni ko’rish va ijroni eshitish birgalikda berilganda ma’no qurilishi tezlashishi mumkin, biroq audio material ortiqcha yuklama bermasligi uchun u aniq tahliliy vazifa bilan bog’lanishi shart.

Shu sababli audio-pedagogika sof taqlidga aylanib qolmasligi kerak: har bir intonatsion qaror matn mazmuni va badiiy vazifasi bilan asoslanadi. O’qituvchi “ijro chiroyi”ni emas, “mazmunga mos ijro”ni mezon qiladi; bunday yondashuv o’quvchini hissiy “ortiqcha aktyorlik”dan ham, zerikarli tekislikdan ham saqlaydi. Bobur g’azallarida lirik subyektivlik kuchli bo’lgani uchun intonatsion tanlovlar odatda talqinning daliliga aylanadi: o’quvchi nima uchun aynan shu joyda pauza qilgani yoki nega urg’uni shu so’zga berganini bayt ma’nosi orqali tushuntira olishi intonatsion tahlilning yetuk mezonidir.

Bobur g’azallarini o’qitishda audio-pedagogika ifodali o’qishning tayanch unsurlarini tizimli mashq predmetiga aylantiradi va intonatsion tahlilni badiiy talqinning markaziga olib chiqadi. Natijada o’quvchi g’azalni faqat mazmuniy izoh bilan emas, balki ovoz orqali badiiy ma’no yaratish darajasida o’zlashtiradi. Dars amaliyotida kichik audioarxiv yuritish, o’quvchi ijrolarini bosqichma-bosqich yozib borish va mezonli tahlil madaniyatini shakllantirish Bobur lirikasini o’rganishda samaradorlikni oshiradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Девон / нашрга тайёрловчи ва сўз боши муаллифи А. Абдуғафуров; масъул муҳаррир А. П. Қаюмов. — Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси «Фан» нашриёти, 1994. — 144 б. — ISBN 5-648-01923-8.
2. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma / nashrga tayyorlovchi: S. Hasanov (P. Shamsiyev va boshq.). — Toshkent: Sharq, 2002. — 335 b.
3. Masharipova, Z. Ifodali o’qish praktikumi: darslik. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011. — 168 b. — ISBN 978-9943-06-333-4.
4. Nabiyeva, D. A.; Zokirova, H. R. O’zbek tili fonetikasi: o’quv-uslubiy qo’llanma. — Andijon:

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti, 2016. — 105 b.

5. Inomxo'jayev, S.; Zunnunov, A. Ifodali o'qish asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 1978.

6. Mahmudov, N. O'qituvchi nutqi madaniyati. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. — 164 b.

7. Mayer, R. E. Multimedia Learning. — Cambridge: Cambridge University Press, 2021. — 450 p.